

15 ÉVES A KALEIDOSCOPE

Könyvtári források

15 YEARS OF KALEIDOSCOPE

Library resources

prof. dr. Monok István DSc

MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója, a Tokaj-Hegylaja Egyetem egyetemi tanára
monok.istvan@konyvtar.mta.hu, orcid.org/0000-0001-7165-0252,

Initially submitted Sept.10, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

These are not simply book reviews. In fact, they are mostly publications of sources and analyses of source groups that are preserved in libraries. In this sense, the journal has created a mixed-genre column. In our summary, we only briefly mention classic book reviews, noting that electronic books and the digital publication of paper-based books have killed the genre of book reviews and critiques. More precisely, they have moved it to the World Wide Web. Some renowned experts run blogs where they review numerous books and offer their critical comments. Thus, edited magazines are indeed hunting for reviewers, but let's be honest, they are also hunting for the books themselves to write about. *Tempora mutantur...*

kulcsszavak: források közzlése, forráscsoport elemzések, e book, változás.

keywords: source disclosure, source group analysis, e-book, change.

Könyvtári források

Rovatvezető: Prof. dr. Monok István DSc

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=rovat&rovatid=26>

Orvosi könyvtárak története – a magyar könyvtárak orvosi állománya

A tizenöt éves Kaleidoscopehistory művelődéstörténeti folyóirat

„Könyvtári források” rovatának múltja és lehetőségei

Nem egyszerően könyvismertetésekről van szó. Sőt, leginkább valóban olyan források közzlése, forráscsoport elemzése, amelyet könyvtárakban őriznek. Ilyen értelemben tehát egy vegyes műfajú rovatot valósított meg a folyóirat. Összefoglalónkban a klasszikus könyvismertetések röviden említjük csupán azzal a megjegyzéssel, hogy az elektronikus könyv, és a papír alapú könyv digitális megjelenése is megölte a könyvismertetés és a recenzió műfaját. Pontosabban, a világhálóra helyezte. Egyes neves szakemberek blogokat vezetnek, amelyek keretében számos könyvet ismertetnek, látnak el kritikai észrevételeikkel. Így a szerkesztett folyóiratok valóban vadásszák a recenzenst, de legyünk őszinték, magát a könyvet is, amelyről írni kellene. *Tempora mutantur...*

A rovatban megjelent tanulmányok és közlemények első műfaji csoportját a történeti szövegek olyan jellegű elemzése adja, amely szövegelemek nem orvosi céllal íródtak, csak

olyan jelenségekről is vannak részeik, amelyek a folyóirat érdeklődési körébe esnek: medicina, gyógyítás, betegségek, orvosok és más kötődő szakmák, hivatások, és mindezek társadalomtörténete. Szécsi József tanulmány sorozatban elemezte az ókori zsidó, a római és a keresztény forrásokat azért, hogy adalékokkal szolgáljon az abortusz társadalmi megítélése történetéhez.

Arról még csak van fogalmunk, hogy milyen feladatai is lehettek a korai újkor felcsereinek, orvosainak egy-egy hadjárat idején, de arról a magyar nyelvű szakirodalomban csak nyomok lelhetők fel, hogy hogyan működött a tábori egészségügyi ellátás. Ezért is fontos Michael Schilling sebészorvos 1557-ből való, Bagi Zoltán Péter közlésében (és fordításában) megjelent alkalmazási szerződése (*Bestallung*). Nem „munkaköri leírás” – ha a mai munkajogi kifejezést akarnánk használni – hanem ennél több, hiszen az orvos munkáját igénybe vevő tisztek számára utasítás is egyben.

Gazda István az általa más számos írásban elemzett, 1748 és 1798 között Pesten kiadott könyvkorpuszt most abból a szempontból vallatta, hogy miként változott arányaiban a reáltudományok képviselője, különöse tekintettel az élettudományokra. Egy kicsit, mondjuk így, utólagosan statisztikai szemlélettel bevezeti Kornis Gyula képét a magyar újhumanizmus jellegzetességeiről.¹

A mai könyvtárak régikönyv (a kézi szedés-nyomással nyomtatott könyv) gyűjteményeinek orvosi és gyógyászati anyag nem egyszerűen a könyvek önmagában vett értékei miatt fontosak. A példányoknak a gyűjteménybe kerülése, és persze a teljes *proveniencia* forrásanyaguk – ki, mikor használta, milyen formában stb. – a látókörbe vonandó. Rábai Krisztina a broumovi bencések bibliotékáját, Gál Tibor pedig az egri Főegyházmegyei Könyvtár anyagát tekintette át a mondott szempontból.

A történeti korokban orvosaink ritkán jutottak friss nyugati szakirodalomhoz. Különös jelentősége volt tehát azoknak az egyetemi tézis füzeteknek, amelyekben a hallgatók, tanulmányaik végén, valamelyik tanáruk orvosi téziseit nyilvános vitán védtek meg. Ezeket a kis füzeteket a hallgatók magukkal hozták hazájukba. Így ha a nagy mű nem is, de legalább a fontosabb tételek olvashatók lettek. Nem egyszerűen a *peregrinatio academica* emlékei tehát ezek a graduális-könyvecske kolligátumok. Egy ilyen mutatott be Emődi András, olyat, amelyet a nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtárban őriznek.

A régi könyvekben kézirásos bejegyzésként sokszor orvosi receptek, természetgyógyászati javallatok kerültek bejegyzésre. Ilyenek közül némelyik – ha kellően régi – nyelvemlék értékű. Ilyen a Zvara Edina által Kismartonban, az Esterházy Alapítvány – egykor Esterházy Pál (1635–1713) nádor könyvtára – gyűjteményében talált Galénosz-kötet (Bázel, 1533), amelybe egy XVI. századi latin-magyar nyelvű recept-sort rögzítettek.

Az egyes régi korokban élt orvosok közül Robert Offner mutatott be egy nagyszebenit, Johannes Saltzmannt (?–1530). Miután Nagyszebenben csak 1525-ben alakult először nyomda, a Steyrből származó, de Erdélyben praktizáló orvos pestis rendeletét 1510-ben a birodalmi fővárosban, Bécsben nyomtatták ki. A szöveg nem csupán nyomdatörténeti fontosságú, hiszen a birodalom más részein is alkalmazták, és hatással volt a későbbi fertőzőségi rendeletekre is. Időben a második orvos-portré a harcmezőre kalauzol el bennünket, hiszen Michael Schilling I. Ferdinánd császár mezei seborvosa volt a XVI. század közepén. Bagi Zoltán Péter az orvos szerződésének a szövegét elemzi és közli. Babulka Péter már egy

¹ Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848, I–II. kötet*, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927.

huszadik századi, fiatalon elhunyt etnobotanikus munkásságát mutatta be, Kóczián Gézáét (1942–1987).

A régi korokban élt orvosok tudományos és kulturális horizontjának megrajzolásához bizony a legjobb források egyike a könyvjegyzékük. Már amennyiben összeírták könyveiket. Verók Attila egy ilyen hagyatéki összeírást közöl, és elemzett röviden. A brassói születésű, Frankenben, Wunsiedelben praktizált majd elhunyt Paul Francisci (1643–1709) könyvhagyatéka 322 tételes, valóban olyan gazdagságú szakkönyvtár, amelyet Erdélyben nem tudott volna összegyűjteni.

De nem csupán az orvosok olvastak nem orvosi jellegű könyveket, a kora újkori értelmiségiek – bizonyára kicsit az orvoshiány miatt is (egy falusi plébános, lelkész sokszor látott el a pszichológiai tanácsadáson túl is „orvosi” feladatokat – sokszor bővítették anatómiai, vagy éppen a betegségekkel kapcsolatos ismereteiket is. És nem csupán ókori, vagy középkori szövegeket olvastak, akár csak filológiai érdeklődésük okán (vagyis nem az illető mű orvosi tartalma miatt). Rédey-Keresztény Júlia egy a Magyar Királyságba vetődött – Oláh Miklós érsek és Radéczy István egri püspök hívta meg – flamand tudós, Nicasius Ellebodus (1535–1577) olvasmányait elemezve tapasztalta, hogy a kiváló grécista filológus bizony széleskörű orvosi olvasottsággal is bírt, ide értve a vele kortárs szerzők műveinek ismeretét is.

És itt térnék rá a jövőbeli lehetőségekre. Minden említett témában rengeteg a fehér folt a kutatásban, de a kora újkori olvasmánytörténeti források feltárása mentén jelentős eredmények mutatkoznak. Számos orvos, felcser és patikus könyvhagyatékát is sikerült ugyanis dokumentálni, egy patika és egy ispotály kis bibliotékájával együtt. A hagyatékok egy régibb jellemzésére Varga András vállalkozott ugyan,² de ő nem követte a levéltári munkákat, és az ő tanulmánya megírása után is számos újabb anyag került a felszínre. Igazából egy orvosi végzettségű orvos-, és gyógyásztörténészre vár ezek tartalmi elemzése. Végig kell tekinteni ugyanis az orvosi szerzők és művek sorát, a szakmai ismeretei egy orvosnak, patikusnak így elemezhetők. Feltűnő ugyanakkor az is, hogy a Magyar Királyságban és Erdélyben az orvosoknak – általában a szakértelmiségnek – több nem szakmai könyve volt arányaiban, mint például egy párizsi, vagy augsburgi kollégának. Ahol a szakkönyvek beszerzési lehetősége adott volt, ott a szakember a pénzét arra költötte. A Kárpát-medencében azonban az értelmiség örült, ha könyvhöz jutott. Megvett, vagy elfogadott mindent, ami betű volt, és olvasta is azt. Így a kulturális és tudományos látóköre szélesebb volt, mint a kortárs nyugat-európai szaktársaknak, viszont nem volt annyira mély, specializált. Ez a helyzet egyébként Közép-Európa és a nyugat vonatkozásában csak az elmúlt fél évszázadban változott: specializálódó tudás, és a végletekig sekélyesített általános műveltség.

Nézzük azonban, hogy milyen források állnak rendelkezésre – 1750-ig – az orvosi, patikusi műveltség – *eruditio* – elemzéséhez.

Ispotály, gyógyszerár

dátum	intézmény	helyiség	megjelent, Adattár	oldalszám	könyv száma
-------	-----------	----------	-----------------------	-----------	-------------

² Varga András, *Orvosaink olvasmányműveltsége a 17. században*, Iskolakultúra, 7(1997), nr. 4, 35–39.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

prof.dr. Monok István DSc

1580	patika	Nagyszeben	16/4. ³	156.	8 tétel
1591	ispotály	Kolozsvár	16/5. ⁴	184–185.	19 tétel
1731	patika	Kassa	15. ⁵	114.	21 tétel

Orvosok

dátum	név	helyiség	megjelent Adattár	oldalszám	könyv száma
1618	Pischoff, Alexander	Sopron	18/1. ⁶	23–27.	121 tétel
1626/28	Kökösi Orbók István	Erdély/Padova	16/3. ⁷	340.	12 tétel
1629	Ribstein, Johann	Sopron	18/1.	45–50.	194 tétel
1632	Thoman, Christoph	Besztercebánya	13/3. ⁸	44–46.	52 tétel
1638	Csanaki Máté	Kolozsvár	16/3. KKK I, 7– 29. ⁹	181–184.	104 tétel
1644	David Spielenberger	Lőcse	13/7. ¹⁰	331–332.	8 tétel

³ *Erdélyi könyvesházak IV/1-2, – Bibliotheken in Siebenbürgen IV/1-2, Lesestoffe der siebenbürgen Sachsen, 1575–1750*, hrsg. von István Monok, Péter Ötvös, Attila Verók, Budapest, OSZK, 2004 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/4/1-2.)

⁴ *Erdélyi könyvesházak V. 1541–1750, Vegyes források*, sajtó alá rend. Bíró Györgyi, Monok István, Verók Attila, Budapest–Szeged, MTA, SZTE, 2018 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/5.)

⁵ *Kassa város olvasmányai, 1562–1731*, sajtó alá rend. Gácsi Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin, Lázár István Dávid, Monok István, Németh (Viskolcz) Noémi, Szeged, JATE, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 15.)

⁶ *Lesestoffe in Westungarn I, Sopron (Ödenburg), 1535–1721*, hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende, red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/1. – Burgenländische Forschungen, Sonderband XIV.)

⁷ *Erdélyi könyvesházak III, 1563–1757, A Bethlen-család és környezete, Az Apafi-család és környezete, A Teleki-család és környezete, Vegyes források*, sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Varga András, Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3.)

⁸ *Magyarországi magánkönyvtárak, III, Bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya)*, sajtó alá rend. Vilam Čičaj, Keveházi Katalin, Monok István, Viskolcz Noémi, Budapest–Szeged, OSZK, SZTE, 2003 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/3.)

⁹ Az egyes tételek azonosításával: Monok István, *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*, Szeged, Scriptum, 1996 (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I.)

¹⁰ *Magyarországi magánkönyvtárak VII., 1540–1760*, sajtó alá rend. Monok István, munkatársak Hursán Szabolcs, Szabó András Péter, Budapest, MTA KIK, 2024 (Adattár XVI–XVIII.

1651	Artner, Erhardt ¹¹	Sopron	18/1.	170–176.	237 tétel
1655	Spielenberger, David	Lőcse/Padova	13/1. ¹²	177.	10 tétel
1662	Pflueg, Eideliuss Gallus	Sopron	18/1.	234–237.	91 tétel
1667	Hellenbach, Johann Gottfried	Körmöcbánya	13/3.	42.	9 tétel
1667	Friedrich, Johann Heinrich	Sopron	18/1.	288–290.	45 tétel
1690	Fromknecht de Sporwicz, Michael Gabriel	Besztercebánya	13/3.	156–160.	165 tétel
1700	Pápai Páriz Ferenc	Nagyenyed	16/2. ¹³	192–193.	44. tétel
1703	Beckh, Johann Wilhelm	Sopron	18/1.	381–382.	32 tétel
1703	Keppel, Heinrich	Tokaj	13/2. ¹⁴	159–163.	99 tétel
1716	Pápai Páriz Ferenc	Nagyenyed	16/5.	53–55.	42 tétel
1716/63	Pápai Páriz Ferenc Pápai Páriz András	Nagyenyed	16/5.	56–60.	136 tétel
1717	Francisci, Paul ¹⁵	Wunsiedel / Brassó	16/6. ¹⁶	173–184.	322 tétel
1728	Aigner, Leonard	Buda	13/4. ¹⁷	284.	16 tétel

századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/7.)
<https://doi.org/10.36820/konyvtar.adattar.7>

¹¹ Olvasmányainak elemzése: Viskolcz Noémi–Schaffer Andrea, *Adalékok a tübingeni heterodoxia nyugat-magyarországi kapcsolataihoz az 1620-as években*, Magyar Könyvszemle, 112(1996), 223–233.

¹² *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657*, sajtó alá rend. Varga András, munkatárs Monok István, utószó Monok István, Varga András, Budapest–Szeged, JATE, MTAK, 1986 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13.)

¹³ *Erdélyi könyvesházak II, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*, sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor, Szeged, Scriptum, 1991 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/2.)

¹⁴ *Magyarországi magánkönyvtárak, II, (1580–1721)*, sajtó alá rend. Farkas Gábor, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Varga András. Szeged, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/2.)

¹⁵ Az orvos életéről és olvasmányairól: Verók Attila, *A gyógyítás szolgálatában a Barcaságtól Frankóniáig, Paul Francisci orvosi könyvtárának jegyzéke a 18. század elejéről*, Kaleidoscopehistory, 2(2012), Nr. 5. <https://doi.org/10.17107/KH.2012.5.307-320>

¹⁶ *Erdélyi könyvesházak VI, – Bibliotheken in Siebenbürgen VI, Lesestoffe der siebenbürger Sachsen 1575–1800, Kronstadt und Burzenland, hrsg. von András Bándi, István Monok, Attila Verók*, Budapest, MTA KIK, 2021 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/6.)

1737	Waller, Johann	Nagyszeben	16/4.	390–391.	8 tétel
1789	Wagner, Lukas	Brassó	16/6.	131–138.	115 tétel

Patikusok

dátum	név	helyiség	megjelent Adattár	oldalszám	könyv száma
1584	Johann, Apothekar	Brassó	11. ¹⁸	90.	6 könyv
1650	Spielenberger, Jonas	Lőcse	13/2.	238–239.	14 tétel
1657	Österreicher, Jeremias	Sopron	18/1.	219–221.	66 tétel
1683	Gorsky, Andreas	Lőcse	13/2.	248–253.	124 tétel
1685	Srnkin, Katharina	Besztercebánya	13/3.	139–140.	24 tétel

Felcserek

dátum	név	helyiség	megjelent Adattár	oldalszám	könyv száma
1589	Egidius, borbély	Kolozsvár	16/2.	16.	9 tétel
1654	Stern, Merten	Beszterce	16/4.	43.	6 tétel
1657	Huebert, Hans Leonhardt	Ruszt	18/2. ¹⁹	117.	8 tétel
1662	Welther, Paul	Beszterce	16/4.	42–53.	11 tétel
1680	Saurisl, Christian	Balf	18/1.	341–342.	8 tétel
1683	Stümer, Martin	Segesvár	16/4.	759–760.	7 tétel
1684	Breitenfeld. Gottfridt	Sopron	18/1.	350.	7 tétel
1684	Ehrenreich, Johann	Sopron	18/1.	350–351.	12 tétel
1684	Hueber, Johann	Ruszt	18/2	139	18 tétel
1694	Becker, Bartholomaeus	Buda	13/2.	142–143.	36 tétel
1699	Cröpper, Caspar	Sopron	18/1.	376–377.	21 tétel
170	Wilhelmb, Johann Michael	Pest	13/2.	166–167.	15 tétel
1705	Wentzl, Franz Anton	Ruszt	18/2.	144–145.	11 tétel

Záró gondolatként felhívom a figyelmet arra, hogy nagyon sok kis polgári, vagy nagyobb nemesi gyűjteményben²⁰ voltak herbáriumok, *Artzneybücher*, vagy éppen olyan szintű

¹⁷ *Magyarországi magánkönyvtárak, IV, 1552–1740*, sajtó alá rend. Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi, a mutatót összeáll. Zvara Edina, Budapest, OSZK, 2009 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4.)

¹⁸ *A magyar könyvkultúra múltjából, Iványi Béla cikkei és anyagyűjtése*, sajtó alá rend. és a függelékkel összeáll. Herner János, Monok István, Szeged, JATE, 1983 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11.)

¹⁹ *Lesestoffe in Westungarn II, Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*, hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler, Szeged, 1996 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2. – Burgenländische Forschungen, Sonderband XV.)

sebkezelési, gyakori ember és állatbetegségek tüneti kezelését javasló könyvek. Ahogy sokáig nekünk is volt Orvosi ABC című kötetünk, vagy gyermekápolási tanácsadó könyv. A legegyszerűbb ismeretek még a kalendáriumokba is bekerültek.

²⁰ Batthyány Ádám könyvtárának 1644. évi leltárában „5. Deak és Német orvosságos keönyvek” (Adattár 13/4, 51–56.); az 1653. évi összeírásában (Adattár 11, 275.) „Az második renden ezek vadnak” külön orvosi könyvekkel teli polc volt. Mindkét jegyzéken szereplő egyes könyvtételek azonosításával: Koltai András, *Batthyány Ádám és könyvtára – Die Bibliothek von Ádám Batthyány*, Budapest–Szeged, OSZK–Scriptum, 2002 (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IV.), 178–183. (1644); 228–234. (1653).